

การสืบทอดภูมิปัญญาชาดกผ่านวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่น ของชาวพุทธในจังหวัดร้อยเอ็ด

A sustainability of Jātaka wisdom through the regional cultural ways of Buddhist people in Roi Et province

ประพันธ์ ศุภษร*

Prapan Supasorn

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Graduate School of Mahajulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Email: supasorn2508@gmail.com

Received : March 8, 2021

Revised : April 11, 2021

Accepted : April 19, 2021

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์คือ (๑) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาชาดกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา (๒) เพื่อศึกษาการสืบทอดภูมิปัญญาชาดกผ่านวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นของชาวพุทธในจังหวัดร้อยเอ็ด (๓) เพื่อประยุกต์ภูมิปัญญาชาดกผ่านวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นมาใช้ในสังคมไทย เป็นวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและสัมภาษณ์ วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาประกอบบริบทแล้วนำเสนอเชิงพรรณนาความ ผลการวิจัยพบว่า

ภูมิปัญญาชาดกคือเรื่องราวการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นภูมิปัญญาที่ประเทศไทยได้รับการสืบทอดมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ภูมิปัญญานี้ได้ผสมผสานอยู่ในวิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณีของคนไทย พัฒนาจิต สร้างสรรค์สิ่งดีงาม ผสานผู้คนให้มีเมตตา ก่อเกิดงานพุทธศิลป์เป็นมรดกชาติ จรรโลงความเป็นไทย ที่สงบและผ่องแผ้ว ปลูกฝังคุณธรรม ดำรงต้นแบบพระโพธิสัตว์อย่างมั่นคงตลอดมา

การสืบทอดภูมิปัญญาชาดกของชาวพุทธในจังหวัดร้อยเอ็ด เป็นการสืบทอดผ่านวิถีวัฒนธรรมของคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกคนรุ่นหนึ่ง โดยนำเวสสันดรชาดกมาสืบทอดผ่านงานบุญผะเหวดหรือประเพณีบุญเดือนสี่ จนเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นที่โดดเด่นของจังหวัด เกิดภูมิปัญญาด้านจิตรกรรมฝาผนัง ผ้าแต้มบุญผะเหวด งานแกะสลัก ปูนปั้นและวรรณกรรมด้านกาพย์กลอน ที่หล่อหลอมชีวิตจิตใจและลักษณะนิสัยของคนให้เกื้อกูลและแบ่งปัน สร้างสังคมแห่งการให้ใจเมตตาและสังคมแห่งความสามัคคี

* รศ.ดร.ประพันธ์ ศุภษร Assoc.Prof.Dr.Prapan Supasorn อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

การประยุกต์วิธีการสืบทอดภูมิปัญญาชาดกผ่านวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นมาใช้ในสังคมไทยมี ๕ ด้าน คือ (๑) การประยุกต์ภูมิปัญญาด้านทานกับงานสังคมสงเคราะห์และบุญประเพณีต่างๆ เพื่อเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจคนในสังคมพหุวัฒนธรรม (๒) การประยุกต์ภูมิปัญญาด้านเคารพผู้สูงวัยกับคนรุ่นใหม่ (๓) การประยุกต์ภูมิปัญญาด้านความซื่อสัตย์ต่อสามีกับสถาบันครอบครัวเพื่อเติมพลังรักระหว่างสามีภรรยาและบุตรธิดา (๔) การประยุกต์ภูมิปัญญาด้านความกตัญญูกตเวทีกับการทำหน้าที่ของบุตรธิดา (๕) การประยุกต์ภูมิปัญญาด้านการศึกษากับเด็กวัยเรียนให้รักเรียน มีวินัย และเชื่อฟังครูอาจารย์

คำสำคัญ: ภูมิปัญญาชาดก; พระพุทธศาสนา; วิถีวัฒนธรรม

Abstract

In this research, an attempt was purposely made to study three objectives: (1) to study the Jātaka wisdom in Buddhist scriptures (2) to study the sustainability of Jātaka wisdom through the regional cultural ways of Buddhist people in Roi Et province, and (3) to study the methods to apply the sustainability of Jātaka wisdom through the regional cultural ways into Thai society. This is a qualitative research done by studying documentaries, related research works and interview. The contents analysis was contextually done and then the descriptive analysis was made respectively. The research findings were found that:

As far as the Jātaka wisdom is concerned, it basically refers to the stories of Bodhisattva's cultivation of his perfections before getting enlightenment as the Buddha; it was principally descended from Buddhist scriptures since the periods of Sukhothai and Rattanakosindra where it was somehow internalized by Thai people ways of life in terms of the culture and tradition resulting in empowering people's mind, creating beautiful objects, harmonizing people with loving kindness and compassion, giving rise to the national heritage of Buddhist art, integrating Thainess through peacefulness and generosity, cultivating a great deal of virtue, and maintaining and stabilizing Bodhisattva's path.

In Roi Et province, the sustainability of Jātaka wisdom obviously made by Buddhist people through the cultural ways from one generation to another generation specially the Jātaka wisdom in Vessantara; it has been being observed through the ceremony of *Bun Pha Wet* which becomes the famous tradition of the province. In addition,

it has been being conserved by means of mural painting, sculpture, stucco and poetry where people's mindset and habit are morally shaped to provide a hefty of support, generosity, loving kindness and harmony.

Various methods to apply Jātaka wisdom through the regional cultural ways into Thai society were considerably found, but here eight types of guideline for the application were proposed as follows: (1) the wisdom on generosity should be applied into the social aid and various traditional activities and festivals where harmonizing people among a community can be made for the multicultural society, (2) the wisdom on the respect for elderly in a society should be applied, (3) the Jātaka wisdom on *Madsī's* honesty towards a husband should be applied into the institution of a family, (4) the wisdom on the gratitude should be applied where the essence gained from *Sutana* Jātaka whose taking a proper care of parents in senility was regarded as the model of gratitude is clearly shown, (5) the Jātaka wisdom on education should be applied through the application of many teachings in various stories into learning and teaching whereby children are disciplinarily, humbly and obediently trained while studying.

Keywords : Buddhism; Jataka wisdom; regional cultural ways

บทนำ

ภูมิปัญญาเป็นศาสตร์และศิลป์ที่มนุษย์ได้รังสรรค์ขึ้นมาและมีความสำคัญทุกยุคสมัย เป็นแหล่งรวมความรู้ในการดำเนินชีวิต การทำมาหากิน การอยู่ร่วมกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและการอยู่ร่วมกันในสังคม ภูมิปัญญาเป็นศิลป์เพราะมีคุณค่า ความดีและความงามที่ผู้คนได้คิดขึ้นมา สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นจากมันสมองแต่เพียงอย่างเดียว แต่เกิดขึ้นจากอารมณ์และความรู้สึกพร้อมทั้งจิตวิญญาณอีกด้วย^๑ แหล่งก่อกำเนิดภูมิปัญญาคือศาสนาทั้งที่เป็นเทวนิยมและอเทวนิยม ศาสนาเทวนิยมนั้นมีมากมาย เกินคณนานับ ศาสนาอเทวนิยมเล่าก็หลากหลายเกินประมาณ โดยเฉพาะพระพุทธศาสนามีภูมิปัญญาอยู่มากมาย ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะภูมิปัญญาชาดกที่เป็นภูมิปัญญาชาวพุทธและสังคมไทยมาช้านาน

^๑ เสรี พงศ์พิศ, *วิธีทำและวิธีคิด แผนชีวิตเศรษฐกิจชุมชน*, (กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๔๕.

ชาตกเป็นคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องราวของพระองค์เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ในชาติต่าง ๆ แสดงถึงการบำเพ็ญบารมี ๑๐ หรือบารมี ๓๐ ทศ มีทานบารมีเป็นต้น ชาตก เป็นคำภีร์หนึ่งใน ๑๕ คำภีร์ของขุททกนิกาย เนื้อหาของชาตก เป็นลักษณะการสอนคนด้วยการเล่าเรื่องในอดีต เป็นการแสดงธรรมแบบบุคลาธิษฐาน เพื่อให้ผู้ฟังพิจารณาเห็นธรรมผ่านตัวละครในชาตก เช่น การแสดงเวสสันดรชาตก เป็นการแสดงบทบาทของพระเวสสันดรที่ทรงบำเพ็ญทานบารมีอย่างยวดยิ่งที่คนธรรมดาทั่วไปไม่สามารถกระทำได้ การแสดงชาตกเรื่องนี้ก็เพื่อกำจัดทิฐิมานะของพระประยูรญาติให้เบาบางลงและสามารถละได้ในที่สุด มีผลทำให้ชาวศากยะเลื่อมใสในพระพุทธองค์ แล้วออกผนวชหลายพระองค์^๒

ในชาตกจำนวน ๕๔๗ เรื่อง ล้วนมีคติธรรม สรรพวิทยามากมาย มีคำสอนอบรมกิริยามารยาท ขัดเกลาคุณธรรมจริยธรรมผ่านตัวละครในชาตก พัฒนามนุษย์ด้านศีล เพาะบ่มสมาธิและอบรมปัญญา สามารถทำให้ผู้ฟังพิจารณาตามแล้วบรรลุธรรมได้ เช่น พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงฟังชาตกเรื่องธมบาลแล้วทรงบรรลุอนาคามีผล ดังข้อความว่า พระราชาได้ทรงสดับธรรมपालชาตกได้ดำรงอยู่ในอนาคามีผลในสมัยใกล้จะสวรรคตทรงบรรทมบนพระที่บรรทมอันประกอบด้วยสิริกายใต้เศวตฉัตรได้บรรลุพระอรหัต^๓

การสืบทอดชาตกจากพระไตรปิฎกสู่รรณกถา มีความเป็นไปอย่างต่อเนื่อง โดยในยุคอรรถกถาจารย์มีการขยายความเรื่องเล่าในชาตกให้มีตัวละครอย่างชัดเจน โดยเฉพาะพระโพธิสัตว์จะเป็นตัวเอกสะท้อนคุณธรรมอย่างชัดเจน ทำให้ผู้ศึกษาเนื้อหาชาตกมีตัวอย่างในการดำเนินชีวิตหลากหลาย แสดงบทบาทตัวละครแต่ละตัวให้เห็นคุณธรรม จริยธรรม ศีลธรรมที่เป็นวิถีการดำเนินชีวิตที่งดงาม เต็มไปด้วยเนื้อหาสาระทั้งศาสตร์และศิลป์มากมายพร้อมให้นำไปใช้ในการงานและการดำเนินชีวิต หรือเป็นต้นแบบการดำเนินชีวิตที่งดงาม ที่สำคัญคือเป็นภูมิปัญญาแห่งพุทธะที่แฝงด้วยคติธรรมคำสอนที่ยังใช้ปฏิบัติได้ไม่จำกัดกาล ชาตกไม่ได้มีแต่เรื่องการบำเพ็ญบารมี ๑๐ เท่านั้น แต่ยังมีข้อธรรมอื่นๆ ที่ว่าด้วยเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง ประเพณีวัฒนธรรม จิตวิทยาเป็นต้นแฝงอยู่ในบทบาทของตัวละครในชาตกเรื่องนั้น ๆ^๔ นอกจากหลักฐานด้านเอกสารแล้ว ยังมีหลักฐานทางโบราณคดีที่เซอร์อเล็กซานเดอร์ คันทันนิ่งแฮม ได้สำรวจสถูปการหุดและพบขุมประตู่ทำจากหินทรายแดงแกะสลักเป็นรูปชาตก^๕

ประเทศไทยเป็นประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนามาช้านาน มีการถ่ายทอด สืบทอดเรื่องราวในชาตกในสมัยต่าง ๆ ไว้ที่ผนังโบสถ์ ศาลาการเปรียญ เพื่อสอนคุณธรรม จริยธรรมแก่บุตรหลานและ

^๒ ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๑/-/๑๔๒.

^๓ ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๑/๑๔๘.

^๔ พระราชปริยัติกวี, ศ.ดร., สารัตถธรรมจากชาตก: ทศบารมี, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๖๒), หน้า ๔.

^๕ พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, ดร., ตามสำรวจพุทธสถานในอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทนาเพลสจำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๓๔๙.

ประชาชน โดยเฉพาะเรื่องราวพระเจ้า ๑๐ ขาดิ มักได้รับการวาดภาพเป็นจิตรกรรมฝาผนังมากที่สุด ในพระอารามหลวงใหญ่ เช่น พระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นวัดที่มีการนำชาดกมาวาดเป็นกิจกรรม ฝาผนังอย่างประณีตงดงาม โดยเฉพาะในพระอุโบสถมีการวาดภาพมโหสถชาดกอันเป็นการสื่อความหมาย ธรรมผ่านงานพุทธศิลป์ ที่แสดงปัญญาของพระโพธิสัตว์อย่างน่าศึกษาและสร้างสรรค์จินตนาการแก่ ชาวพุทธและผู้ได้เห็น และยังก่อให้เกิดงานสร้างสรรค์อื่น ๆ อีกมากมาย นอกจากนี้ยังมีจิตรกรรมฝาผนัง ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดสุรรณารามวรวิหาร และพระอารามหลวงอื่น ๆ ทั้งในภาคกลางและส่วน ภูมิภาค

จังหวัดร้อยเอ็ดเป็นจังหวัดหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน มีอาณาเขตติดต่อกับ จังหวัดกาฬสินธุ์ มุกดาหาร สурินทร์ ศรีสะเกษ ยโสธรและมหาสารคาม โดยมีแม่น้ำชีไหลผ่าน^๖ ร้อยเอ็ด มาจากนามเดิมว่า เมืองร้อยเอ็ด หมายถึง เมืองที่เป็นศูนย์กลางการค้าและเส้นทางคมนาคมทางบก ทางน้ำที่กว้างไกลไปทุกทิศทาง เหมือนมีประตูช่องทางออกไปติดต่อบ้านเมืองต่าง ๆ ได้ร้อยเอ็ดทิศ ชื่อเมืองว่าร้อยเอ็ดนี้ได้มาจากชื่อในตำนานอุรังคธาตุว่า เมืองร้อยเอ็ดประตู เพราะเป็นเมืองใหญ่มีบริวาร เมืองถึง ๑๐๑ เมืองกับประตูเมือง ๑๐๑ ประตู ซึ่งหมายถึงเมืองที่มีอำนาจแผ่ขยายกว้างไกลออกไปในทุก ทิศทาง^๗

เมื่อจังหวัดร้อยเอ็ดมีประวัติความเป็นมาอย่างยาวนานนี้ทำให้ผู้คนที่อยู่อาศัยสร้างภูมิปัญญาหรือ วัฒนธรรมท้องถิ่นอันเป็นเอกลักษณ์ของตนขึ้นมาได้ตั้งคำขวัญประจำจังหวัดที่ว่า “สิบเอ็ดประตูเมืองงาม เรืองนามพระสูงใหญ่ ผ้าไหมสาเกต บุญผะเหวดประเพณี มหาเจดีย์ชัยมงคล งามน่ายลบึงพลาญชัย เขตกว้างไกลทุ่งกุลา โลกลือชาข้าวหอมมะลิ”^๘ ภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นมากมายนี้เป็นศาสตร์และศิลป์ของการ ดำเนินชีวิต ซึ่งผู้คนที่ได้สัมผัสสืบทอดกันมาช้านาน จากพ่อแม่ปู่ย่าตายายสู่ลูกหลาน จากคนรุ่นหนึ่งสู่คน อีกรุ่นหนึ่ง จากอดีตจนถึงปัจจุบัน

จังหวัดร้อยเอ็ดมีความเกี่ยวข้องและได้รับอิทธิพลจากคำสอนทางพระพุทธศาสนาผ่านวัฒนธรรม ประเพณี เช่น งานประเพณีเทโวโรจนา การทำบุญเกี่ยวกับจารีตสิบสอง ครรลองสิบสี่ เช่น บุญผะเหวด (เวสสันดรชาดก) ได้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวร้อยเอ็ดจนกลายเป็นวัฒนธรรมและประเพณีประจำ จังหวัด การที่พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อชาวร้อยเอ็ดจึงกล่าวได้ว่า ประชาชนชาวอีสานได้ประยุกต์และ ผสมผสานคำสอนในชาดกมาสู่วิถีชีวิต จารีตประเพณีเป็นอย่างดีทำให้เกิดการสืบทอดคำสอนทาง

^๖ ลำจุล ฮวบเจริญ, สารคดีท่องเที่ยว อิงประวัติศาสตร์ ภาคอีสาน, (กรุงเทพมหานคร: ดวงกมลพับลิชชิ่ง, ๒๕๕๘), หน้า ๔๙๕.

^๗ สุจิตต์ วงษ์เทศ, ร้อยเอ็ด มาจากไหน, (กรุงเทพมหานคร: ชนนิยม, ๒๕๕๕), หน้า ๘๐-๘๑.

^๘ กรมตรวจบัญชีสหกรณ์, คำขวัญประจำจังหวัด, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://roiet.cad.go.th/main.php?filename=Slogan> [๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๑].

พระพุทธศาสนา และจรรโลงไว้ซึ่งสารธรรมในพระพุทธศาสนา แทรกลึกในจิตใจของประชาชนอย่างเหมาะสม เพราะประเพณีบุญผะเหวด มีคุณธรรมและคุณค่ามากมาย เช่น การเสียสละ การบำเพ็ญทาน ความซื่อสัตย์สุจริต อุดมคติ ไมโลภ เป็นต้น และมีคุณค่าทั้งทางวรรณคดี กวีโวหาร การใช้ภาษา และคติธรรม^๙ หากได้มีการศึกษาการสืบทอดชาดกของวิถีวัฒนธรรมของประชาชนในจังหวัดร้อยเอ็ดก็จะก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในระดับสังคมและประเทศชาติ และได้ทราบวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากชาดกผ่านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวจะทำให้เกิดองค์ความรู้และสืบทอดและส่งเสริมให้เกิดพลังในการพัฒนาสังคมประเทศชาติต่อไป ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ประกอบหนึ่งในการพัฒนาที่ยั่งยืน^{๑๐} จึงควรศึกษาการสืบทอดภูมิปัญญาชาดกและนำมาประยุกต์ใช้เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขและยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

๑. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาชาดกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
๒. เพื่อศึกษาการสืบทอดภูมิปัญญาชาดกผ่านวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นของชาวพุทธในจังหวัดร้อยเอ็ด
๓. เพื่อประยุกต์ภูมิปัญญาชาดกผ่านวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นมาใช้ในสังคมไทย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง“การสืบทอดภูมิปัญญาชาดกผ่านวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นของชาวพุทธในจังหวัดร้อยเอ็ด” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ศึกษาข้อมูลชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาบาลีและภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และข้อมูลชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ วรรณคดี หนังสือ ตำราและคัมภีร์อื่นที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนข้อมูลที่เป็นแผนภาพ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ภาพแกะสลัก จากนั้นเป็นขั้นตอนการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้อง คือเจ้าอาวาส วัดป่าเมตตาธรรม เจ้าอาวาสวัดบ้านโปโล นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาที่เป็นชาวร้อยเอ็ด และปราชญ์ชาวบ้านผู้มีความรู้ด้านภูมิปัญญาชาดก

กระบวนการศึกษา นำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์ ใช้เทคนิค ๔'C โดยศึกษากระบวนการไปพร้อม ๆ กันตลอดระยะเวลาดำเนินการวิจัย คือ (๑) Concept แนวคิด ประเด็นของภูมิปัญญาชาดก และวิธีการสืบทอด (๒) Category การจำแนกกลุ่ม ประเภทภูมิปัญญาชาดก การสืบทอดและการประยุกต์ (๓) Content สารสำคัญของภูมิปัญญาชาดก (๔) Communication การวิเคราะห์ตีความ เพื่อให้เห็นภูมิปัญญาชาดกและการสืบทอด

^๙ พระมหามหาวินทร์ ปุริสุตโตโม และคณะ, “วิเคราะห์คุณธรรมและคุณค่าที่ปรากฏในการเทศน์มหาชาติ” วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์, ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๖๐) : ๑๒๔.

^{๑๐} ดร.วันชัย สุขตาม, “การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: จากบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม”, วารสารมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๓) : ๑๐๑, ๑๐๙.

กลุ่มเป้าหมาย / ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants)

รูปแบบการวิจัยโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth interview) ผู้ทรงคุณวุฒิ ทั้งทางพระศาสนา และปราชญ์ชาวบ้าน แบ่งกลุ่มผู้ทำการสัมภาษณ์ ออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ (๑) นักวิชาการทางพระพุทธศาสนา จำนวน ๕ คน (๒) พระสงฆ์และปราชญ์ชาวบ้านในจังหวัดร้อยเอ็ด จำนวน ๒ รูป/คน โดยมีเกณฑ์เลือกอยู่ ๒ ประการ คือ ๑) ความเป็นผู้รู้และเชี่ยวชาญเรื่องชาดก ๒) มีความรู้และประสบการณ์ตรงอยู่ในท้องถิ่น เพื่อที่จะได้มุมมองของการประยุกต์การสืบทอดภูมิปัญญาชาดกผ่านวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยได้กำหนดให้มีกระบวนการวิจัย (methodology) ด้วยการออกแบบโครงสร้างของคำถามที่สามารถนำไปใช้ในการสัมภาษณ์ แบบกึ่งโครงสร้าง หรือ การสัมภาษณ์แบบชี้นำ (guided interview) กล่าวคือ เป็นการสัมภาษณ์แบบปลายเปิด ซึ่งเป็นกระบวนการวิจัยที่มีความยืดหยุ่น และเปิดกว้าง หรือมีการนำคำถามมาใช้ในการประกอบในการชี้นำคำถาม มีการร่างข้อคำถามที่มีลักษณะปลายเปิด ที่มีคำสำคัญพร้อมลักษณะของคำถามที่มีความยืดหยุ่น พร้อมทั้งจะปรับเปลี่ยนให้มีความสอดคล้องกับผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละบุคคล

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยใช้เครื่องมือในการวิจัยเป็นการสัมภาษณ์ โดยเป็นการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง โดยมีการตั้งคำถามให้ครอบคลุมวัตถุประสงค์ทั้ง ๓ ข้อ จากนั้นได้ทำหนังสือขอความอนุเคราะห์ขออนุญาตสัมภาษณ์ ผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลในการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบปลายเปิดจำนวน ๑๐ รูป/คน และผู้ที่สนใจ ตามที่ได้กำหนดไว้ในงานวิจัย นักร้อง เวลามา สถานที่กับผู้ทรงคุณวุฒิ และผู้สนใจ เพื่อทำการสัมภาษณ์ ตามเครื่องมือวิจัยที่ได้กำหนดไว้ และดำเนินการสัมภาษณ์ตามวัน เวลาและสถานที่ตามกำหนดที่ได้ นัดหมายไว้จนครบทุกท่าน และครบทุกประเด็น โดยวิธีการบันทึกเสียง และจดบันทึกประกอบการสัมภาษณ์ จากนั้น ได้นำข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยการถอดคำจากเครื่องบันทึกเสียง เข้าสู่กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล จากการศึกษาค้นคว้าเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ภาพแกะสลัก และการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา และเป็นปราชญ์ชาวบ้านในเชิงเอกสาร และเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ให้เห็นการสืบทอดภูมิปัญญาชาดกผ่านวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นของชาวพุทธจังหวัดร้อยเอ็ด

ผลการวิจัย

ภูมิปัญญาชาดกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ภูมิปัญญาชาดกเป็นเรื่องราวที่แสดงให้เห็นการสั่งสมบารมีของพระโพธิสัตว์ ขณะเดียวกันก็แสดงวิธีการปฏิบัติตนในการเป็นคนดี ตามลักษณะบารมีที่กระทำ มีทานบารมี ศีลบารมี เมตตาบารมี เป็นต้น วิธีการดำเนินชีวิตของพระโพธิสัตว์นี้มีภูมิปัญญาซ่อนอยู่หลากหลาย เช่นเรื่องเวสสันดรชาดก นอกจากมี

เรื่องทานแล้ว ยังมีเรื่องการเมืองการปกครอง กฎกติกาสังคม การฟังเสียงของประชาชน^{๑๑} ความซื่อสัตย์ ต่อสามี หน้าที่ภรรยา หน้าที่บุตรธิดา ความงดงามความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ ชื่อพืชสมุนไพรใน ป่าหิมพานต์ ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ภาษาและประเพณีวัฒนธรรม สิ่งเหล่านี้ก่อเกิดเป็นภูมิปัญญาด้าน ต่างๆ ตกผลึกสืบทอดมาเป็นเวลายาวนานจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เพื่อพัฒนาชีวิตและสังคม ให้เหมาะสมกับยุคสมัยมากยิ่งขึ้น โดยมีการสืบทอดผ่านภาษาและวรรณกรรมที่ได้ถ่ายทอดเอาไว้ เพื่อใช้ เป็นประโยชน์หรือประยุกต์ใช้กับชีวิตได้อย่างเหมาะสม เพราะภูมิปัญญาชาดกมีประโยชน์ในการใช้สอน ธรรมะเพื่อการดำรงชีวิต สอนหลักการเป็นผู้นำ หลักการเป็นผู้ตามและอื่น ๆ มากมายผ่านตัวละครต่าง ๆ อย่างมากมายให้บุคคลนั้นสามารถยึดถือและปฏิบัติตามได้

การสืบทอดภูมิปัญญาชาดกผ่านวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นของชาวพุทธในจังหวัดร้อยเอ็ด

การสืบทอดภูมิปัญญาชาดกคือการนำความรู้ความสามารถ วิธีการ ผลงานที่ผู้คนได้ศึกษาค้นคว้า รวบรวมและจัดเป็นองค์ความรู้ ถ่ายทอด ปรับปรุง พัฒนาจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกคนรุ่นหนึ่งจนทำให้เกิด การผลิตที่ดียิ่งขึ้น มีคุณค่าสามารถนำไปแก้ปัญหาและพัฒนาชีวิตของอนุชนต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด ถ่ายทอด เป็นความรู้ ความสัมพันธ์ การแก้ปัญหา การดำเนินชีวิตและการเปลี่ยนแปลง โดยมีพระพุทธศาสนา เข้ามาเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คนในจังหวัดร้อยเอ็ด เพราะพระพุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ กันและกันของผู้คนที่อยู่ในท้องถิ่นนั้น ๆ อย่างแนบแน่นมาทุกยุคทุกสมัย เช่น งานบุญพระเวส ซึ่ง เป็น วัฒนธรรมท้องถิ่นที่โดดเด่นของจังหวัด สามารถสังเกตจากพฤติกรรมของคนในประเพณี นี้ได้อย่างชัดเจน เป็นวัฒนธรรมแห่งการให้ การช่วยเหลือและแบ่งปันอย่างเหมาะสมกับสถานะ และยังยึดเหนี่ยวจิต บุตรหลานที่อยู่ห่างไกลได้กลับไปบ้านเมื่อถึงคราวเทศกาลงานบุญ หล่อหลอมชีวิตจิตใจและลักษณะนิสัย ของชาวร้อยเอ็ดในรูปของควมมีคุณธรรมอันดีงามต่าง ๆ เอาไว้เพื่อสืบทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่น และเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้านต่อไปในอนาคตอีกด้วย

การประยุกต์วิธีการสืบทอดภูมิปัญญาชาดกผ่านวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นมาใช้ในสังคมไทย

ทาน คือการให้ มีทั้งให้สิ่งของและการให้ธรรม โดยสภาพวิถีชีวิตของชาวพุทธในประเทศไทย ทุกภูมิภาครู้จักการให้เป็นอย่างดี และการให้ได้ซึมลึกเป็นนิสัยของคนไทยอยู่แล้ว การนำเรื่องทานบารมี ในเรื่องเวสสันดรชาดกมาประยุกต์กับการสร้างชุมชนให้เข้มแข็งของชาวพุทธชาว จังหวัดร้อยเอ็ดนั้น เป็นเรื่องที่เป็นไปได้แน่นอน เพราะคุ้นเคยและทราบกันดี อีกทั้งทานก็เป็นหลักสังคหวัตถุ คือ หลักธรรมสำหรับยึดเหนี่ยวผู้คนให้รักใคร่สามัคคี เมื่อสังคมมีการให้และแบ่งปัน แบ่งปันสิ่งของ และ แบ่งปัน เกื้อกูลกันย่อมทำให้สังคมเข้มแข็งได้ สังคมชาวพุทธจะเข้มแข็งยิ่งขึ้นหากชาวพุทธมีการให้และ

^{๑๑} ศาสตราจารย์พิเศษ จำนงค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต, **ปรัชญาประยุกต์ ชุตินิเวศ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๑๖๐.

แบ่งปัน จะเห็นได้ว่าเมื่อสังคมเกิดวาทภัย อุทกภัย ชาวพุทธจะช่วยกันสละทรัพย์สินบริจาคช่วยเหลือผู้ประสบภัยอยู่เสมอ ทำให้ผู้ประสบภัยสามารถฟื้นฐานะและความเป็นอยู่ขึ้นมาได้ การนำแนวคิดและคำสอนเรื่องทานในเวสสันดรชาดกมาประยุกต์สู่การปฏิบัติในสังคมย่อมเป็นการอนุรักษ์คำสอนและสืบทอดคำสอนที่ดีให้คงอยู่ในสังคม เช่นเดียวกับพระเวสสันดรที่มีจิตเมตตาต่อชาวเมือง...ที่เกิดฝนแล้งและพากันมาขอช้างปัจจัยนาเคน เพื่อนำไปสู่เมืองของตนเพื่อต้องการให้บ้านเมืองเกิดความอุดมสมบูรณ์ เมื่อพระเวสสันดรคำนึงถึงความทุกข์ยากลำบากของชาวประชา พระองค์ได้บริจาคเพื่อบรรเทาทุกข์ ทำให้พระองค์เป็นที่รักของประชาชนทุกหมู่เหล่า สภาพสังคมปัจจุบัน เป็นสังคมที่ต่างคนต่างอยู่ด้วยเหตุปัจจัยจากสภาพเศรษฐกิจและแนวคิดทางตะวันตกที่ยึดเอาตัวเงินเป็นสิ่งสำคัญกว่าคน จึงเป็นการกระตุ้นให้ผู้คนในสังคมต้องปลูกฝังเรื่องการให้ทานให้ต่อเนื่อง เพื่อสร้างสังคมให้เข้มแข็งและมั่นคง เมื่อสังคมมั่นคงย่อมทำให้ชีวิตของทุกคนเจริญมั่นคงไปด้วย

เป็นการรักษาการอนุรักษ์ การทำนุบำรุงไว้ให้เหมือนเดิม เพื่ออนุชนรุ่นหลัง ๆ หรือ ช่วยกันทำนุบำรุงรักษาไว้เพื่อบรรพชนรุ่นต่อ ๆ ไป เช่น การจำลองป่าหิมพานต์ นิยมนำต้นกล้วย ต้นอ้อย ดอกไม้แห้งจากต้นยาง(มีลักษณะเหมือนกัน) เช่น ต้นกล้วย ต้นอ้อยที่ใช้ประดับธรรมาสน์เทศน์พระเวสสันดร ธงแมงมุมที่ใช้ไม้ไผ่และด้ายถักทอเหมือนใยแมงมุม สื่อถึงความเพียรทำบุญ สังสมบุญ และจำลองป่าหิมพานต์

การประยุกต์วิธีการสืบทอดภูมิปัญญาชาดกผ่านวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่น

การประยุกต์วิธีการสืบทอดภูมิปัญญาชาดกผ่านวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นมาใช้ในสังคมไทยมีหลายวิธีการ ในที่นี้ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและมีความรู้ในด้านขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น โดยนักวิชาการทั้งหลายได้มีแนวทางประยุกต์ดังนี้

การประยุกต์ภูมิปัญญาด้านทาน มีคำกล่าวว่า “ทานบารมี บุญเดือนสี่ชาวอีสาน” การประยุกต์การสืบทอด ด้านคุณธรรมจริยธรรม จึงควรเน้นการนำเอาองค์ความรู้ด้าน ทานบารมี มาประยุกต์ใช้เนื่องจาก ทาน เป็นหลักธรรมข้อแรกของสังคหวัตถุ(ธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจ) อันประกอบด้วย ทาน ปิยวาจา อตถจริยา สมานัตตตา การให้ทานเป็นแนวคิดพื้นฐานเชิงสังคมสงเคราะห์ การสังคมสงเคราะห์ต้องเริ่มด้วยการให้ การแบ่งปัน ให้ทั้งอามิสทาน คือแบ่งปันสิ่งของ ให้ทั้งธรรมทานคือให้ความรู้ในเวสสันดรชาดกพระเวสสันดรให้อามิสทานตั้งแต่อายุ ๘ ขวบ ตั้งใจจะให้อวยวะคือหัวใจ ดวงตา เนื้อ เลือด และร่างกาย ให้ทานคือช้าง ม้า แก้วแหวนเงินทอง ให้แม้กระทั่งบุตรภรรยาเป็นทาน แตกต่างกับคนในยุคปัจจุบันที่เป็นสังคมแห่งการเอารัดเอาเปรียบ พระเวสสันดรให้ธรรมทานคือให้ความรู้ เริ่มตั้งแต่การให้ความรู้เรื่องบุญ เช่น กัณฑ์ทศพร นางผุสดีเทพธิดา ชายาของพระอินทร์หมดบุญ ต้องลงจากสวรรค์มาเกิดเป็นมารดาของพระเวสสันดร การให้ทานเป็นแนวคิดเชิงสังคมสงเคราะห์ของพระเวสสันดรดังกล่าว “ที่พึ่งอย่างอื่นของสัตว์ทั้งปวงยิ่งไปกว่าทานไม่มี” ในระดับสูง พระราชาให้ความคุ้มครองประชาชน ประชาชนให้ราชพลีหรือเสียภาษีแก่พระราชา พ่อค้าผู้ผลิตให้สิ่งของ ผู้ซื้อสิ่งของให้ทรัพย์ ในครอบครัว พ่อแม่

ให้การศึกษาแก่บุตร บุตรให้ตระกูลสืบต่อไป ทุกระบบต้องพึ่งการให้ทานจึงเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งปวง ทานคือความมั่นคงของมนุษย์ จึงควรนำหลักทานมาประยุกต์ใช้เป็นหลักคุณธรรมจริยธรรม เพื่อทำให้เกิดความมั่นคงแก่สังคม ให้สอดคล้องกับหลักรัฐสวัสดิการ

วิธีการประยุกต์การสืบทอด ด้านวัฒนธรรมและประเพณี มีดังนี้ วิธีการประยุกต์ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นกระบวนการทางปัญญา ความคิดเพื่อแสวงหาองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงกระแสความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติ จิตใจและพฤติกรรม สังคม องค์กรและวัฒนธรรมชุมชน เศรษฐกิจ เทคโนโลยีการผลิต และในที่สุดการพึ่งตนเอง งานที่ผลิตขึ้นโดยใช้ฝีมือของช่างที่ต้องมีทักษะและความชำนาญในการผลิตจากยุคสู่ยุค สืบทอดโดยอาศัยเครื่องมือและอุปกรณ์ทางเทคโนโลยีเป็นเพียงส่วนประกอบในการผลิตงานเท่านั้น โดยอาศัยผ่านทาง ลวดลายและสีสันทน เป็นสิ่งที่ช่วยให้งานน่าสนใจและสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ให้ความรู้สึกรักที่นุ่มนวล อ่อนหวาน แข็งแกร่งและแปลกใหม่ ด้วยเครื่องมือที่ทันสมัย

นำวัฒนธรรมประเพณีแสดงต่อสังคม หรือให้ปรากฏแก่สังคม เป็นต้น เช่น การรวมตัวกันประดับธรรมาส์เทศน์บุญพระเวสสันดร การทำซุ้มประตูเข้าวัดเพื่อจำลองทางเข้าป่าหิมพานต์ การทำกระดาศีสายรุ้งจำลองเครือไม้มานานาชนิด

๑) การประยุกต์ภูมิปัญญาชาดกด้านเคารพผู้สูงวัยของสังคม

พระพุทธศาสนาจะเคารพผู้สูงวัย ผู้มีอายุมาก เพราะถือว่าเป็นผู้มีประสบการณ์ผ่านร้อนผ่านหนาวมามาก ย่อมเป็นผู้มีปัญญาและเคยแก้ปัญหาในชีวิตมาแล้ว เช่น พระพุทธเจ้าทรงยกย่องพระอัญญาโกณฑัญญะว่าเป็นผู้รู้ราตรินาน ซึ่งก็หมายความว่าผู้ที่มีประสบการณ์ชีวิตที่ยาวนาน มีหลักการดำเนินชีวิต ได้เห็นได้รู้เรื่องราวต่าง ๆ มากมาย พร้อมทั้งจะให้คำปรึกษาแก่นุชนได้ แม้ในการบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาใช้วิธีการเคารพผู้บวชก่อน และในชาดกมีเรื่องการเคารพผู้สูงวัย เช่น ติตติราชาดก กล่าวถึงสัตว์ ๓ ตัวคือ นกกระทา ช้างและลิงให้ความเคารพผู้สูงวัย เมื่อให้ความเคารพต่อผู้สูงวัย ย่อมทำให้สังคมมีความเกื้อกูลต่อกัน กล่าวคือผู้ใหญ่ย่อมให้ความรู้และบอกประสบการณ์ในการดำเนินชีวิตและเรื่องราวในอดีตให้ผู้ย่อยได้ทราบและสามารถนำไปปฏิบัติในการทำงาน การดำเนินชีวิต หรือการแก้ปัญหาได้

การเคารพผู้สูงวัยสามารถประยุกต์กับเทศกาลสงกรานต์ มีการรดน้ำดำหัว ขอพรจากผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่จะนิยมนำด้ายมงคลมาผูกข้อมือและอวยพรให้ ซึ่งทำให้ผู้น้อยมีความอ่อนน้อมถ่อมตน ผู้ใหญ่ก็มีเมตตา รักใคร่ต่อการกระทำนี้ และชาวพุทธร้อยเอ็ดก็ยังมีประเพณีเหล่านี้อยู่

๒) การประยุกต์ภูมิปัญญาชาดกด้านความซื่อสัตย์ต่อสามี

ในเรื่องเวสสันดรชาดก จะเห็นบทบาทของพระนางมัทรีที่โดดเด่นคือ เป็นสตรีที่มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามีมาก พระนางเป็นภรรยาผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์กับพระเวสสันดรอย่างดียิ่ง จะเห็นได้จากตอนที่พระเวสสันดรถูกขับไล่ออกจากพระนคร พระนางมีสิทธิ์ที่จะอยู่ในพระนครได้โดยไม่ต้องไปตกกระกำลำบาก

กับสามเณร แต่พระนางเป็นสตรีผู้ซื่อสัตย์และรักษาสามียิ่งนัก จึงยอมลำบากกับพระเวสสันดร ซึ่งจะสังเกตได้ตั้งข้อความในชาดกตอนหนึ่งที่พระนางมัทรีได้กราบทูลพระเจ้ากรุงสยุมว่า แม้นองป่าที่พระเวสสันดรจะไปอยู่นั้นจะน่ากลัวเพียงใดก็ไม่หวาดหวั่น จะขอตามไปอยู่กับอยู่พระองค์ให้ได้ เพราะสามเณรนั้นหญิงทั้งหลายต้องได้มาด้วยวัตถุจรรยาเป็นอันมาก และการเป็นม่ายนั้นเป็นความเจ็บปวดสำหรับสตรี และกล่าวข้อความที่แสดงถึงความเป็นม่ายและสตรีที่ไม่มีสามีอีกมากมาย

ความซื่อสัตย์ต่อสามีสามารถนำมาประยุกต์กับประเพณีแต่งงาน หรือพิธีมงคลสมรส ภาพยกกลอนและคำอวยพร โดยญาติฝ่ายชายและฝ่ายหญิงจะอวยพรให้ทั้งคู่ได้ครองรักครองเรือนกัน ถือไม้เท้ายอดทองกระบองยอดเพชร และต้องมีใจซื่อสัตย์ต่อกัน เหมือนพระเวสสันดรและพระนางมัทรี ฉะนั้น

๓) การประยุกต์ภูมิปัญญาด้านทานกับการสังคมสงเคราะห์

สังคมมนุษย์เป็นสังคมที่ถูกสร้างและออกแบบให้มีการอยู่ร่วมกันมานาน การอยู่ร่วมกันจึงจำเป็นต้องมีความเกื้อกูลต่อกัน ช่วยเหลือเผื่อแผ่วัตถุสิ่งของและสิ่งที่เป็นนามธรรม ทานเป็นคุณธรรมที่ช่วยรักษาสังคม ทำให้สังคมมีความเจริญและมั่นคง ทานเป็นบันไดก้าวไปสู่ความเป็นผู้นำ ความเป็นพระโพธิสัตว์และเป็นสิ่งทุกคนสามารถกระทำได้โดยไม่ยาก ทานคือการให้ถือเป็นคุณธรรมเชื่อมโยงให้สังคมรักกัน

วิธีการนำเอาภูมิปัญญาจากชาดกมาประยุกต์การสืบทอดด้านสังคม กรณีศึกษาบุญผะเหวดของชาวร้อยเอ็ดที่ได้รับแนวคิดมาจากเวสสันดรชาดกจะพบว่า ในงานบุญผะเหวดนั้น มีระบบการสร้างสังคมที่เสียสละเป็นพื้นฐาน คำกล่าวที่ว่า “กินข้าวปุ้น เอาบุญผะเหวด ฟังเทศน์มหาชาติ” เป็นการสะท้อนแนวคิด “สังคมพหุวัฒนธรรม” ของชาวอีสานจังหวัดร้อยเอ็ด การทำข้าวปุ้นจำนวนมาก เพื่อเลี้ยงคนที่มาจากหลายหมู่บ้านหลายท้องถิ่นในงานบุญผะเหวดนั้น เป็นการให้โดยไม่จำกัดชนชั้นของสังคม ไม่จำกัดคนหมู่บ้านไหนมาจากที่ใด ทุกคนล้วนเป็นญาติกันทั้งสิ้น จึงควรนำหลัก “สังคมพหุวัฒนธรรม” มาประยุกต์ใช้ ซึ่งโดยทั่วไป เมื่อกล่าวถึงสังคมพหุวัฒนธรรม มักหมายถึงชนชาติพันธุ์หลายชาติพันธุ์ที่มีวัฒนธรรมแตกต่างกัน เมื่อมองชาติพันธุ์เป็นพื้นฐาน การที่จะหล่อหลอม สังคมพหุวัฒนธรรมให้มีแนวปฏิบัติแบบเดียวกัน มีศีลเท่ากัน มีทิวทัศน์เท่ากัน อาจมีปัญหาเกิดขึ้นตามมามากมาย แต่เมื่อมองโดยอาศัยภูมิปัญญาในเวสสันดรชาดกเป็นพื้นฐาน อาจไม่ก่อให้เกิดปัญหาใด ๆ เพราะในเวสสันดร พระเวสสันดรก้าวข้ามชาติพันธุ์วรรณะ กษัตริย์พราหมณ์ แพทย์ ศูทร ชาวเมือง ชาวบ้าน ผู้หญิง ผู้ชาย แต่พระองค์มองไปที่ “ผู้ขอ ผู้รับ หรือผู้มีความต้องการ” เป็นสำคัญ ใครก็ตามไม่ว่าจะเป็นชนชั้นใด เมื่อประสบความทุกข์ยากลำบากย่อมต้องการความช่วยเหลือ ผู้ขอหรือผู้มีความต้องการรับจึงถือเป็นผู้ควรสงเคราะห์ทั้งสิ้น ดังกรณีพราหมณ์มาขอช้างมงคลซึ่งเป็นช้างคู่บ้านคู่เมือง เมื่อเห็นว่าผู้ขอได้สิ่งของที่ขอแล้ว นำไปใช้ประโยชน์ได้สูงสุด พระองค์ก็ทรงทำทาน การปรับเปลี่ยนทัศนคติเกี่ยวกับสังคมพหุวัฒนธรรมโดยมุ่งการช่วยเหลือเกื้อกูลกันจึงควรถูกนำมาประยุกต์ใช้ในกรณีนี้

ความรู้และความสามารถของคนไทยที่ได้รับการถ่ายทอด สั่งสม ปรับปรุงดัดแปลง และสืบทอดกันมาหลายชั่วบรรพบุรุษ สู่ลูกหลานไทยปัจจุบัน มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว แสดงความรู้และพัฒนาการแห่งความคิดออกเป็นวิธีการนวัตกรรม หรือผลิตผลปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน ด้วยโครงสร้างแห่งความรู้ ความสามารถ และทักษะของคนไทยที่สะสมมาเป็นเวลานาน ผ่านประสบการณ์ การเรียนรู้ การพัฒนาด้วยการประยุกต์ให้เข้ากับเทคโนโลยี และเทคนิคเพื่อความรวดเร็ว และการถ่ายทอดนั้นได้ช่วยในการแก้ปัญหาและสนับสนุนในการพัฒนาชีวิตของประชาชนให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงของเวลา และสิ่งแวดล้อม

การประยุกต์เรื่องทานนี้ปรากฏในกิจกรรมบุญผะเหวดอย่างชัดเจน คือชาวร้อยเอ็ดเมื่อถึงเทศกาลงานบุญก็นิยมแบ่งสิ่งของที่ตนเองมีแก่คนอื่น มีข้าวต้มมัด ข้าวเกรียบ ขนมจีนแบ่งปันกันรับประทาน เมื่อถึงวันงานบุญ จะไม่มีการซื้อขายสิ่งเหล่านี้ไม่ว่าจะอยู่บ้านใกล้กันทุกคนเป็นพี่น้องมารับประทานอาหารเหล่านี้ได้เสมอ จนมีสำนวนว่า “ไปพุ้นกินปลา มาพื้กินข้าว (ข้าว) คือไปบ้านโน้นได้กินปลา มาบ้านนี้ได้กินข้าว เรียกได้ว่าไม่อดตายในเทศกาลงานบุญ สิ่งเหล่านี้ได้ติดเป็นลักษณะนิสัยของชาวพุทธร้อยเอ็ดมานานและเมื่อเกิดภัยพิบัติ ฝนแล้ง น้ำท่วม ก็ไม่เคยทิ้งกัน

๔) การประยุกต์ภูมิปัญญาด้านความกตัญญูรู้คุณ

ความเป็นผู้กตัญญูรู้คุณบุพพการีชน เป็นคุณธรรมที่สำคัญ สามารถนำแนวคำสอนจากชาดกมาประยุกต์ใช้ได้ คือ นำสารัตถธรรมจากสูตรชาดกที่เลียงคูมารดาบิดาผู้ชราภาพ อาสาพระเจ้าพรหมทัต นำอาหารไปให้อัยกษิณ จนกระทั่งเอาชนะยัยก็ได้และกลับมาด้วยความสวัสดิให้พรแก่ยัยให้เลิกฆ่าสัตว์ และให้ตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ ตั้งอยู่ในศีลตลอดไป เมื่อกลับถึงเมืองท่านได้รับตำแหน่งเสนาบดี เลียงคูมารดาบิดาเป็นสุขสืบมา และ มาตุโปสกคิชมชาดก เรื่องพญาแร้งเลียงคูมารดาบิดาทำให้พ้นภัยได้ โดยพระโพธิสัตว์ได้คร่ำครวญถึงมารดาบิดาว่าคงจะอดตายเพราะไม่มีใครเลียงดู นายพรานมาได้ยินแล้วเกิดสงสัยจึงถามว่าแร้งพูดภาษามนุษย์ได้ด้วยหรือ พญาแร้งบอกว่าเรากำลังคร่ำครวญถึงมารดาบิดาผู้แก่เฒ่าตาบอดไม่มีใครเลียงดู ชาตคนดูแลอีกไม่นานคงอดตายเป็นแน่ นายพรานเกิดความสงสัยจึงถามว่า “ธรรมดานกแร้งย่อมมองเห็นซากศพได้ไกลถึง ๑๐๐ โยชน์มิใช่หรือ เหตุไรเมื่อมาใกล้ตายและบ่วงแล้วก็ไม่รู้ พญาแร้งจึงว่า “เมื่อใดสัตว์มีความเสื่อมถึงคราวจะสิ้นชีวิต เมื่อนั้น แม้มานใกล้ตายและบ่วงก็ไม่รู้” นายพรานเกิดความสงสารจึงปล่อยตัวไปให้ไปเลียงคูมารดาบิดา ขอให้ได้ไปพบหมู่ญาติด้วยความสวัสดิ พญาแร้งได้ให้พรแก่นายพรานเช่นกัน

การประยุกต์เรื่องความกตัญญูนี้สามารถนำมาประยุกต์กับประเพณีสงกรานต์เพราะมีวันครอบครัว และวันผู้สูงอายุ และบุญประเพณีต่างๆ ได้ ที่เห็นชัดเจนคือในช่วงเทศกาลสงกรานต์และปีใหม่ ชาวพุทธอีสานจะเดินทางกลับบ้านเกิดเมืองนอนของตน เพื่อไหว้คุณพ่อคุณแม่ ปู่ตายายย ตลอดผู้มีพระคุณทั้งหลาย และประยุกต์กับงานบวช หรือบรรพชาอุปสมบท ชาวพุทธร้อยเอ็ดจะถือเป็นจารีตชัดเจนว่า

ต้องบวชทดแทนบุญคุณพ่อแม่ หากจะแต่งงานจะต้องบวชก่อน ถ้าไม่บวชก็จะถือว่าเป็นคนดิบจะไม่เป็นที่นิยมของฝ่ายหญิง ดังนั้นความกตัญญูรู้คุณจึงผูกจิตของลูกหลานชาวพุทธร้อยเอ็ดและคนไทยมาช้านาน

ในด้านการศึกษา ศิษย์ต้องมีความกตัญญูต่อครูอาจารย์ ดังนั้นจึงสามารถประยุกต์กับการเรียนการสอนได้และควรเพิ่มเป็นหลักสูตรการศึกษาตั้งแต่ระดับอนุบาลจนอุดมศึกษาทีเดียว

๕) การประยุกต์ภูมิปัญญาด้านการศึกษา

ภูมิปัญญาด้านการศึกษานับเป็นเรื่องที่สำคัญในการพัฒนามนุษย์และสังคม พระพุทธศาสนาเน้นการพัฒนาปัญญาของมนุษย์เป็นหลักที่สำคัญ และปัญญาในที่นี้คือการมีความคิดเห็นอย่างถูกต้อง การแก้ปัญหาชีวิตของตนได้ ในชาดกมีเรื่องเกี่ยวกับการพัฒนาปัญญา โดยแสดงสถานะที่พระโพธิสัตว์ได้ใช้ปัญญาในการรักษาตนเอง ปัญญาในการแก้ปัญหา ปัญญาในการตัดสินใจให้เกิดความยุติธรรม และที่สำคัญปัญญาในการรู้เท่าทันสังขารที่ปรุงแต่งจิตให้หลงยึดมั่นถือมั่น การประยุกต์ภูมิปัญญาชาดกด้านนี้คือการแทรกคตินิยม คติแห่งปัญญาในระบบการศึกษา วรรณกรรม ประเพณีท้องถิ่น เช่น การทำบุญในเทศกาลเข้าพรรษา ออกพรรษา การทำบุญวันขึ้นปีใหม่ การทำบุญในงานมงคลต่าง ๆ ให้มีลักษณะเป็นเหตุเป็นผล เด็กและเยาวชนสามารถนำมาเป็นแบบอย่างแนะทางเดินชีวิตตั้งแต่วัยเรียนจนถึงวัยครองเรือน วัยทำงานกระทั่งวัยชรา อันเป็นการศึกษาตลอดชีวิตนั่นเอง

การประยุกต์ชาดกที่เกี่ยวกับการศึกษามีหลายชาดก เช่น มโหสถบัณฑิตถือว่าเป็นยอดแห่งปัญญาที่เยาวชนไทยพึงได้ศึกษา คุณธรรมเรื่องความยุติธรรมที่ตัดสินคดีความของมโหสถได้รับการยกย่อง และเป็นที่ยอมรับ วิธีการสืบคดีอย่างละเอียดและวิธีการตัดสินให้เที่ยงธรรม โดยประยุกต์กับวิชากฎหมายเบื้องต้น หรือวิชาเกี่ยวกับการพัฒนาศิลปะและปัญญาของเยาวชนไทย

สรุป

ภูมิปัญญาชาดกในประเทศไทย เป็นภูมิปัญญาที่ได้รับการสืบทอดมาอย่างยาวนานจนซึมซาบอยู่ในวิถีชีวิตและบุคลิกลักษณะของคนไทย ผสมผสานอยู่ในขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมอย่างแยกไม่ออก ซึ่งเชื่อมโยงให้ผู้คนในสังคมมีความประพฤติดีงาม มีความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกันอย่างเหนียวแน่น มีการปฏิบัติตามแนวคำสอนที่ได้จากชาดกนั้น ๆ ที่เหมาะสมกับชุมชน มีเอกลักษณ์และนิสัยด้วยการรับแนวการปฏิบัติจากตัวละครในชาดกมาเป็นแม่แบบในการประพฤติปฏิบัติอย่างกลมกลืนกับชีวิตและสังคมที่ตนอยู่ จนตกผลึกเป็นมรดกสังคมมากมาย เช่น ภูมิปัญญาในด้านการรักษาสีลอุโบสถ ภูมิปัญญาด้านการรักตัวเอาตัวรอดจากข้าศึกศัตรู ภูมิปัญญาในการทำการค้าขาย การมีความเพียร การปกครองบ้านเมือง การคบมิตร วัฒนธรรมแห่งการให้ การช่วยเหลือ ความเอื้อเฟื้อต่อชุมชน สังคม ความเสียสละ ความกล้าหาญ

ภูมิปัญญาชาตกคือเรื่องราวการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นภูมิปัญญาที่ประเทศไทยได้รับการสืบทอดมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ตั้งแต่สมัยสุโขทัย ล้านนา อยุธยา ธนบุรีจนถึงรัตนโกสินทร์ ภูมิปัญญานี้ได้ผสมผสานอยู่ในวิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณีของคนไทย พัฒนาจิต สร้างสรรค์สิ่งดีงาม ผสานผู้คนให้มีเมตตากรุณา ก่อกำเนิดงานพุทธศิลป์เป็นมรดกชาติ จรรโลงความเป็นไทยที่สงบและผืนแผ่นดินปลูกฝังคุณธรรม ดำรงต้นแบบพระโพธิสัตว์อย่างมั่นคงและยั่งยืน

การสืบทอดภูมิปัญญาชาตกของชาวพุทธในจังหวัดร้อยเอ็ด เป็นการสืบทอดผ่านวิถีวัฒนธรรมของคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกคนรุ่นหนึ่ง โดยเฉพาะภูมิปัญญาในเวสสันดรชาตก ได้สืบทอดผ่านงานบุญผะเหวด จนเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นที่โดดเด่นของจังหวัด ซึ่งมีทั้งงานจิตรกรรมฝาผนัง งานแกะสลัก ปูนปั้น และวรรณกรรมด้านกาพย์ กลอน ที่หล่อหลอมชีวิตจิตใจและลักษณะนิสัยของคนให้เกิดความเกื้อกูลและแบ่งปัน สร้างสังคมแห่งการให้ สังคมแห่งความเมตตา และสังคมแห่งความสามัคคี

วิธีการประยุกต์ภูมิปัญญาชาตกผ่านวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นมาใช้ในสังคมไทยมีหลายวิธีการ มีแนวทางประยุกต์ ๕ ด้าน คือ (๑) การประยุกต์ภูมิปัญญาด้านทานกับการช่วยเหลือสังคมกับวัฒนธรรมบุญประเพณีงานเทศกาลต่าง ๆ เพื่อเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจระหว่างชุมชนและสร้างสังคมพุทธวัฒนธรรมและเป็นการนำสังคมให้ดีขึ้น ๑ มาใช้บริหารคนได้ด้วย (๒) การประยุกต์ภูมิปัญญาด้านเคารพผู้สูงวัยของสังคม (๓) การประยุกต์ภูมิปัญญาชาตกด้านความซื่อสัตย์ต่อสามี โดยนำความรักของพระนางมัทรีประยุกต์กับสถาบันครอบครัว (๔) การประยุกต์ภูมิปัญญาด้านความกตัญญูรู้คุณ โดยนำสารัตถธรรมจากสุตตนชาตกที่เลื่อมใสเคารพบิดาผู้ชราภาพ เพื่อสร้างต้นแบบแห่งกตัญญูรู้คุณ (๕) การประยุกต์ภูมิปัญญาชาตกด้านการศึกษา โดยนำแนวคิดคำสอนในชาตกเรื่องต่าง ๆ มาประยุกต์กับการเรียนการศึกษา การอบรมบุตรหลานให้รักเรียน การมีวินัย การอ่อนน้อม การเคารพและเชื่อฟัง

บรรณานุกรม

- พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สือตะวัน จำกัด, ๒๕๔๕.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารีมหาเถร). **ปริทรรศน์เวสสันดรชาตก**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๑๒.
- พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, ดร. **ตามสำรวจพุทธสถานในอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทธนาเพลส จำกัด, ๒๕๕๘.
- พระมหาหมื่นจันทร์ ปุริสุตโตโม และคณะ. “วิเคราะห์คุณธรรมและคุณค่าที่ปรากฏในการเทศน์มหาชาติ” **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์**. ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๖๐) : ๑๒๔.

พระราชปรีดีปกวี, ศ.ดร. สวัสดิ์ธรรมจากขาดก: ทศบารมี. กรุงเทพมหานคร: หจก.ประยูรสาส์นไทย
การพิมพ์, ๒๕๖๒.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ-
มหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ . อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก. พระพุทธโฆสเถระรจนา. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

ลำจุล ฮวบเจริญ. สารคดีท่องเที่ยว อิงประวัติศาสตร์ ภาคอีสาน. กรุงเทพมหานคร: ดวงกมลพับลิชชิ่ง,
๒๕๕๘.

ดร.วันชัย สุขตาม. “การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: จากบริหารจัดการทรัพยากร
ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม”. วารสารมหาวิทยาลัยวิชาการ. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน
๒๕๕๗) : ๑๐๑, ๑๐๙.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. ร้อยเอ็ด มาจากไหน. กรุงเทพมหานคร: ชนนิยม, ๒๕๕๕.

ศาสตราจารย์พิเศษ จำนงค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต, ปรัชญาประยุกต์ ชุดอินเดีย, พิมพ์ครั้งที่ ๒,
(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๑๖๐.

เสรี พงศ์พิศ. วิธีทำและวิธีคิด แผนชีวิตเศรษฐกิจชุมชน. กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๕๘.

เว็บไซต์

กรมตรวจบัญชีสหกรณ์. คำขวัญประจำจังหวัด. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://roiet.cad.go.th/main.php?filename=Slogan> [๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๑].